

*Кость С. С.,
викладач кафедри іноземних мов
Львівської комерційної академії*

ТВОРЧИСТЬ К. ЗАПА ЛЬВІВСЬКОГО ПЕРІОДУ (1836–1845): УМОВИ СТАНОВЛЕННЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Анотація. У статті автор вказує на умови становлення й еволюцію слов'янської свідомості К. Запа. Автор доводить, що слов'янська свідомість (слов'янська ідея) не була для К. Запа застиглою та непорушною, хоча він був її переконаним прихильником. Саме упродовж львівського періоду еволюціонувала його слов'янська свідомість: від дещо абстрактного розуміння до усвідомлення потреби розвитку слов'янських взаємин як насущної проблеми, рівноправності слов'янських народів і шкідливості як національного егоїзму, так і месіанства окремих народів (ідеться насамперед про російське й польське месіанство).

Ключові слова: К. Зап, слов'янська свідомість, слов'янська ідея, слов'янська взаємність, чеське національне відродження.

Постановка проблеми. Карел Зап належав до тих діячів чеського національного відродження 30–60-х років XIX ст., які дуже активно працювали для піднесення чеської освіти, науки, культури й водночас багато зробили для популяризації літературних і культурних здобутків інших слов'янських народів. Саме тому є підстави вести мову про «слов'янську свідомість» К. Запа, розуміючи під цим усвідомлення себе як чеха і слов'янина, а Чехії – як частини слов'янського світу, і розуміння необхідності розвитку зв'язків між слов'янами, й усвідомлення необхідності духовного єднання. Ми не вживаємо поняття «слов'янська взаємність», оскільки Я. Коллар увів його в обіг пізніше, ніж почалося чеське національне відродження й активізація національного життя інших слов'янських народів (брошура Я. Коллара «Розмови про слов'янську взаємність» вийшла друком 1837 року, тобто тоді, коли молодий К. Зап мав уже сформовані погляди на проблеми слов'янського світу). Так само не вживаємо поняття «слов'янська ідея» чи «ідея слов'янської єдності», оскільки всі вони походні від «слов'янської свідомості». Зрештою, К. Зап добре розумів причину появи ідеї «слов'янської взаємності» Я. Коллара, він часто вживав це поняття й багато зробив для її реалізації.

Мету публікації ми вбачаємо в тому, щоб з'ясувати, чи «слов'янська свідомість» К. Запа була статичною, непорушною, чи вона еволюціонувала (і в цьому разі важливо з'ясувати як причини еволюції, так її наслідки).

Виклад основного матеріалу дослідження. В історіографії питання, а вона нечисленна – це праці П. Гонтара «Українсько-чеські літературні зв'язки XIX ст.», І. Франка «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар», І. Горака «Три чеські письменники в Галичині» та В. Госітчки «Карел Владіслав Зап і галицькі українці. До чесь-

ко-української взаємності в першій половині XIX ст.», дослідники подібну проблему не порушували. Ми вважаємо, що йдеться не лише про заповнення певної прогалини в дослідженнях творчості К. Запа. Обмежений обсяг публікації не дає змоги детально з'ясувати суспільно-політичний і духовний контекст виникнення настроїв, думок, ідей, які свідчили б про слов'янську свідомість. Звичайно, можна послатися на Й. Гердера, котрий у своїх працях (насамперед «Ідеї до філософії історії людства») стверджував, що саме слов'янське плем'я як найбільш гуманітарне в майбутній епосі посяде чільне місце, а поки що слов'яни не займають належного місця в історії. Г. Гегель, як відомо, недооцінював слов'ян, вважав їх за щось середнє поміж європейським і азійським духом, а тому не брав до уваги в аналізі історичного процесу. Проте слов'янське відродження стало доконаним фактом наприкінці XVIII – на початку XIX ст., і навіть третій поділ Польщі (1795) не заважає історикам зробити такий висновок. На думку К. Крамаржа, відомого чеського русофіла й неославіста, першими до літературного відродження прийшли серби. Знаменний крок до зближення інтелігенції (яка використовувала в літературі церковнослов'янсько-сербську мову зі значною домішкою російської) з народом здійснив Д. Обрадович, котрий на зламі XVIII–XIX ст. видав кілька творів, написаних народною мовою (штокавським діалектом) і зумів переконати своїх співвітчизників, що цей діалект треба перенести в писемну мову [6, с. 101]. Проте на слов'янський світ значно більше вплинули здобутки чеського національного відродження, його будителів. Це, насамперед, Й. Добровський, Й. Юнгман, згодом Ф. Палацький, П. Шафарик, Я. Коллар. Слов'янське відродження (а можна сказати, що й слов'янська свідомість) розвивається й під впливом ідей французької революції, і в протистоянні з нівеляційними діями урядів Габсбурзької монархії, і під впливом німецької філософії (Гердер, Шеллінг), і європейського літературного романтизму. Але не можна не брати до уваги й тієї обставини, що відродження слов'янських народів було органічним наслідком чи результатом суспільного та духовного розвитку того чи іншого народу, реалізацією тих ідеалів, ідей, що зберігалися в історичній пам'яті народу й у сприятливий момент трансформувалися у вчинки: писання праць, створення національних товариств і організацій, можливо, найголовніше – повернення до рідної мови та історії. Один із позитивних наслідків відродження слов'янських народів – це поява, власне, слов'янської свідомості, усвідомлення своєї єдності. Й. Добровський у листі до лужицького серба Фріца писав так: «Ми обидва належимо до одного народу – слов'янського, перебуваємо в племінному спорідненні.

Віддамо провидінню розпоряджатися долями народів. Може, воно має намір народи одного походження, після нескінченних кружлянь і блукань коли-небудь знову з'єднати» [1, с. 165]. Листа написано в 1797 році. Зрозуміло, що визнання слов'ян єдиним народом автоматично зумовлювало й порушення проблеми єдиної загальнослов'янської мови (свого часу Ю. Крижанич у праці «Грамматичне ізказання об руськом языку» (1665) пропонував зробити це на основі мови Московського царства). Думку про єдиний слов'янський народ висловлював і Й. Юнгман у статті про чеську мову (1806). Він вважав, що слов'яни могли б об'єднатися завдяки якомусь середньому наріччю, як у випадку німецької літературної мови, яка об'єднала всі німецькі діалекти. Є. Копітар був певен, що таке об'єднання може відбутися на основі церковнослов'янської або однієї з південнослов'янських мов. Звичайно, це була своєрідна «дитяча хвороба» слов'янської свідомості. Згодом російські й учені, і політики ідею єдиної всеслов'янської мови почнуть активно експлуатувати не лише для встановлення своєї гегемонії у слов'янському світі, а й, наприклад, у боротьбі з українським рухом, який прагнув перетворити етнічну масу, народ, у націю й виробити українську літературну мову. Але з'явилася наука – славістика, слов'янознавство, основи якої заклали чех Й. Добровський і словенець Є. Копітар. Їх зусилля знайшли відгомін в усьому слов'янському світі. У Чехії центром патріотичних прагнень став Національний музей (1818), при якому згодом було засновано журнал «*Časopis Českého muzea*» (далі «*ССМ*») і Чеську матицю, що мала на меті видання книг чеською мовою. У 20–30-х роках XIX ст. з'явилася низка праць Й. Юнгмана, Ф. Палацького, П. Шафарика. Особливо популярною була праця П. Шафарика «Слов'янські старожитності», яку Й. Юнгман вважав золотою книгою кожного слов'янина. Саме в працях чеських будителів найяскравіше виявилася слов'янська ідея (як сконцентроване вираження слов'янської свідомості). Ця ідея була притаманна й польському рухові, але там вона поєднувалася з ідеєю польського месіанства, що не сприймалося у слов'янському світі. Важко застосувати слов'янську ідею в характеристиці щодо Росії, яка придушила польське повстання 1830–1831 роки й почала використовувати її в політичних цілях.

Осердям слов'янської свідомості стала слов'янська взаємність, яку в 1837 році обґрунтував Я. Коллар у книзі «Дискусії про слов'янську взаємність». Якщо в поемі «Дочка Слави» можна зауважити те, що згодом почали називати панславізмом, що неминуче зумовлювало появу політичного підтексту (особливо в контексті такого вагомого міжнародного чинника, як Росія), то Я. Коллар свідомо чи несвідомо намагався уникнути ідейно-сміслових двозначностей, а відтак, і політичних непорозумінь, а тому обмежив розуміння слов'янської взаємності лише літературною, духовною сферою. Я. Коллар закликав до взаємного виявлення літературних і культурних здобутків, взаємного духовного збагачення.

На нашу думку, на той час це було оптимальне висловлення слов'янської ідеї. Проте К. Зап навчався в університеті упродовж першої половини 30-х років XIX ст., саме тоді формувалася його світогляд під впливом тієї слов'янської ідеї, яку продукувала чеська суспільна, інтелектуальна, літературна думка (Й. Юнгман, Ф. Палацький,

П. Шафарик, Я. Коллар). Безперечно, молодий К. Зап, який приїхав до Львова в 1836 році, був прихильником слов'янської ідеї, європейцем зі слов'янською свідомістю.

К. Зап не належав до першої шеренги чеських будителів. Навіть на сьогодні він перебуває в тіні своїх старших за віком і більш відомих колег, але його творчий доробок такий значний. Проте склалося так, що саме на основі дослідження творчого шляху К. Запа можна простежити закономірність еволюції його слов'янської свідомості як ученого, літературознавця, видавця. Якщо умови становлення й формування світогляду діяча та вченого, обставини, у яких він діє і творить, від нього незалежні, то вже ставлення до цих умов, панівних суспільних течій, тенденцій залежить від формату особистості цього діяча або вченого: він може пристосуватися до них, сприймати на віру, а може продемонструвати критичне осмислення, самостійність суджень, моральну мужність й інтелектуальну чесність. Сказане стосується й К. Запа, про що свідчить, насамперед, український дискурс його творчості. І. Франко не випадково зазначив, що «...особливо два світлі мужі – Зап і Коубек – заслужили собі на вдячну згадку яко приятелі і не в одному вчителі наших молодих русинів» [3, с. 258]. На момент приїзду К. Запа до Львова вже можна було констатувати початок літературного відродження русинів (українців) Галичини, що одноставно пов'язують із діяльністю «Руської Трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, хоча до цього причетні й інші ентузіасти з числа галицько-української молоді. І. Франко зазначав з цього приводу: «В думках їх, а особливо у М. Шашкевича, росли і ясніли далеко ширші замисли: витворити одноцілну, полудневоруську мову і літературу і при їх помочі воскресити цілу полудневоруську націю до нового життя духовного і громадського. Що в тих замислах покріпляло їх пильне слідження за рухом і ростом других слов'янських народностей, про се також не може бути сумніву» [3, с. 257]. Які ж основні моменти тогочасного українського дискурсу К. Запа? Він більшою мірою, ніж інші, відкривав для чеського суспільства Галичину (українську й польську) як частину слов'янського світу. Так, у 1843–1844 роки побачила світ його праця «Дзеркало життя Східної Європи» (друге видання з'явилося друком 1863 року) – книга нарисів у трьох частинах про східну та північно-східну Галичину. У перших двох частинах («Картини, повісті, анекдоти з національного і суспільного життя», 1843) автор умістив польські та українські оповідання на теми громадського життя, образи з побуту міщан, різноманітні жарти. Основною, а в літературному стосунку й досконалішою є третя частина праці «Стежки і прогулянки по Галицькій землі» (1844), де вперше чеському суспільству показано Галичину як цікавий і багатий на традиції та культуру край Австрійської монархії. Наступного року в часописі «*ССМ*» було надруковано розвідку К. Запа «Спогади про Львів» (1845). На його сторінках також з'явилися й огляди польського літературного процесу, у яких є згадки і про молоду українську літературу. К. Зап підтримував дружні зв'язки з галицько-українськими культурними діячами. Уже перебуваючи у Празі, К. Зап як співорганізатор Празького слов'янського з'їзду сприяв тому, щоб на ньому була представлена й українська Галичина. Найважливіше в цьому дискурсі – К. Зап болісно сприйняв непорозуміння та конфлікти у взаєми-

нах двох основних етносів Галичини – українців і поляків. Він вважав українців окремим народом, любив українську мову, вивчав фольклор, традиції, історію українського народу, а його переклад «Тараса Бульби» М. Гоголя ми схильні зарахувати, радше, до українського дискурсу, а не російського. Конфлікти між слов'янськими народами він сприймав у контексті слов'янської ідеї, єдності. Критичні зауваження К. Запа стосувалися саме польського суспільства в Галичині, що викликало невдоволення окремих польських діячів, зокрема найгострішим опонентом К. Запа був А. Рошівський.

Польський дискурс творчості К. Запа був значно багатшим і різноманітнішим. Те, що К. Зап після приїзду в Галичину досконало опанував польську мову, органічно увійшов у польське середовище, одружився з Г. Вішньовською, яка походила з польського шляхетського роду, не стільки й суттєві моменти цього дискурсу. Річ у тім, що навіть після польського повстання 1830–1831 років у Львові слов'янофільські ідеї, ідеї слов'янської єдності були досить поширеними в польському суспільстві Галичини, яке в умовах освіченої Австрійської імперії почувало себе вільніше, ніж на польських територіях, що відійшли до Пруссії, а що більше – до Росії. Так, у Львові правдоподібно з 1826 року існувало Товариство прихильників слов'янства. «Слов'янська єдність, коріння якої знаходилося ще в праісторичних часах, і як майбутня політична сила утворювала одне крило політичної програми прихильників слов'янства. Друге крило охоплювало літературні інтереси, тісно пов'язані з політичними», – зазначала К. Поклевська [5, с. 157]. У 1830 р. у Львові почав виходити «Haliczanin», який, на думку, В. Завадзького, становив цілу епоху в історії польської літератури й журналістики в Галичині [7, с. 48]. Слов'янофільські симпатії цього періодичного видання, як і збірника «Ziewonia» (1834), були очевидними. К. Зап не міг не розуміти великої ролі поляків у національному самоусвідомленні слов'янських народів. К. Запові не могло не імпонувати й те, що автори збірника «Ziewonia» перебували у дружніх зв'язках із «Руською Трійцею». Починаючи від 1839 року К. Зап дописує до «ССМ», інформуючи чеських читачів про польське літературне життя в Галичині. 1839 року на сторінках «ССМ» з'являється його «Короткий огляд найновіших творів польської літератури», наступного року «ССМ» друкує його розвідку «Про духовне і поетичне життя польського народу». Найважливіша публікація того часу в «ССМ» – це «Огляд сучасної польської літератури аж до 1842 року». К. Зап підкреслює високий рівень польської літератури й водночас розбіжності між аристократичною літературою та інтересами простого народу.

Низку публікацій про визначні постаті польської науки й мистецтва К. Зап надрукував у журналі «Květy». Зрештою, значний польський контент у праці «Стежки і прогулянки по галицькій землі», саме там уже відчувається, що К. Зап починає відмовлятися від романтичних, ідеалізованих уявлень про слов'янські взаємини, хоча це не впливало на його високу оцінку польської літератури. Як зауважив І. Горак, послідовним К. Зап був лише в захопленні А. Міцкевичем, А. Мальчевським, українськими піснями і творчістю своїх друзів молодості – Б. Залеського й С. Гошинського (обидва, до слова, належали до «української школи» в польській поезії). Захоплення

українськими народними піснями зрозуміле (це унікальне явище в історії культури європейських народів), як і генієм А. Міцкевича, хоча тут потрібно вказати на одну обставину: багатьох слов'янських діячів відштовхувала ідея польського месіанства, яку проголошував і розвивав польський поет і пророк. Зрештою, К. Зап не акцентує свої уваги на цій рисі творчості А. Міцкевича.

Російський дискурс був досить незначним, хоча наявність цього дискурсу в творчості К. Запа теж свідчить про обсяг його інтересів у слов'янському світі. Придушення польського повстання 1830–1831 років, панування одного слов'янського народу над іншим не узгоджувалося з ідеальною формулою слов'янської дружби та єдності. І. Франко зазначав у нарисі «Карл Гавлічек-Боровський» про його побут у Львові по дорозі до Росії: «...був гостем професора К. Запа, приятеля наших письменників Головацького, Вагилевича. Гавлічек пильно придивлявся галицьким відносинам; цікаво, що вже тоді він завважив тут у сферах, з якими міг зіткнутися у Запа, зароди дивоглядного москвофільства, що било поклони перед російським царем і російськими чиновниками» [2, с. 265]. К. Гавлічек-Боровський не став русофілом (русифільство було поширеним у чеському суспільстві), хоча й перекладав твори російських письменників (переклав «Мертві душі» М. Гоголя). Він листувався з К. Запом, який, очевидно, і під його впливом теж не став русофілом, хоча теж перекладав з російської літератури. Чеські будителі були розчаровані тим, як російська інтелігенція (і слов'янофільська, і неслов'янофільська) вороже зустріла появу української «Основи». М. Погодін скаржився М. Максимовичу, що це поділ мови (все та ж ідея «єднання руського народу»). М. Катков доводив, що українська мова штучна, що її створення – це хибний шлях. У листі до М. Костомарова І. Аксаков теж доводив, що не бачить можливості для існування окремої української літературної мови. Саме тоді виходить друком відома стаття М. Чернишевського «Національна безтактність», де він радить триматися рідної мови й нещадно критикує галицьких москвофілів. Прихильники ідеї слов'янської взаємності щораз більше розуміли, що Росія проводить експансіоністську політику, що вона прагне гегемонії й над слов'янським світом. Це засвідчив і слов'янський з'їзд у Москві 1867 року. На ньому К. Запа не було.

Й останнє питання – це ставлення К. Запа до іллірійського руху (громадсько-політичний рух 30–40-х років XIX ст. в Хорватії та Словенії, метою якого було літературно-мовне, а потім політичне об'єднання південних слов'ян і створення Великої Іллірії). Проголосив ідею ілліризму Л. Гай, котрий дотримувався вчення Я. Коллара про поділ слов'ян на чотири групи (південні слов'яни, чехи, поляки й великороси), що прирікало, наприклад, українців, словаків на асиміляцію. Позитивним було те, що Л. Гай у прагненні створити єдину літературну мову відмовився від хорватського діалекту і прийняв штокавський діалект. Найбільш відомим діячем літератури в іллірійський період був словенець Станко Враз. Щоправда, він розійшовся в поглядах із Л. Гаєм через односторонність його видань, хоча й захищав ідею об'єднання слов'ян. Згодом він заснував журнал «Kolo», у якому К. Зап в 1847 році зробив огляд польської літератури. Цікавим було листування С. Врази та К. Запа. У листі від 7 січня 1843

року він висловлює підтримку С. Вразові й бажає, щоб разом із літературною мовою зміцнювався і слов'янський дух, нарікає на те, що серед слов'ян мало взаємності, мало братського духу [4, с. 50–51]. Дуже відвертий К. Зап у листі від 8 липня 1843 року, де скаржитися, що в польському літературному середовищі ніхто не має справжнього слов'янського серця, навіть молодь, яка вчилася у Відні або Празі й сповнена запалу до слов'янства, навіть вона завжди опанована афектованою ідеєю про свою польську гегемонію; інша група письменників кокетує зі слов'янською ідеєю, їх слов'янство якимось ідеальне, абстрактне. К. Зап із гіркотою пише про тих, хто зовсім не дбає про слов'янство, а це здебільшого аристократи, які на чехів та іллірійців дивляться лише з чемності. А далі він згадує галицьких русинів: «Інша річ – місцеві русини. Сторічні кривди, яких вони зазнали від поляків, зробили їх справжніми слов'янами. Русини наші, а поляки ні...» [4, с. 52–53]. У листі від 24 грудня 1843 року К. Зап застерігає С. Вразу, що сербські патріоти допускають помилку, зв'язавшись із польськими емігрантами [4, с. 56].

К. Зап пише в листах до С. Врази про «слов'янську науку», «слов'янський дух». В іллірійському русі він убачав подолання місцевого егоїзму, але водночас захищав національні права словаків, уже не кажучи про українців. Подолавши романтичні уявлення про слов'янську взаємність, він писав як про зарозумілість, зверхність поляків, так і про байдужість росіян. Повернувшись до Праги в 1845 році, К. Зап повністю віддається роботі на ниві національного відродження, проте це вже наступний етап його творчості.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що К. Зап, як і багато інших діячів чеського національного відродження, поділяв так звану «слов'янську ідею» в найширшому розумінні, оскільки можна говорити про слов'янську свідомість як важливий чинник формування його світогляду. До приїзду у Львів К. Зап мав дещо абстрактне, романтичне уявлення про слов'янську єдність. Саме упродовж львівського періоду творчості К. Запа відбувається еволюція його слов'янської свідомості – від дещо абстрактного розуміння слов'янської ідеї до усвідомлення потреби напруженої праці для утвердження слов'янської взаємності, рівноправності слов'янських народів, шкідливості національного егоїзму. К. Зап не став полонофілом за всієї поваги до польської культури та історії, але, що ще важливіше, він не став і русофілом, що було характерним для багатьох його сучасників і мало шкідливий вплив на слов'янський рух.

Література:

1. Первольф И. Славянское движение в Австрии 1800–1848 гг. / И. Первольф. – б.м.в., б.р.в. – 228 с.
2. Франко І. Карел Гавлічек-Боровський Коллар / І. Франко. – Київ, 1955. – Т. XVIII. – С. 264–273.
3. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / І. Франко. – Київ, 1955. – Т. XVIII. – С. 254–263.
4. Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi. – Praha : Česká akademie věd a umění, 1923. – 150 s.
5. Poklewska K. Galicja romantyczna (1816-1840) / Poklewska Krystyna. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. – 309 s.
6. Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přítomnosti. – Praha, 1912. – 777 s.
7. Zawadzki W. Literatura w Galicji (1772–1848) / W. Zawadzki. – Lwów, 1878. – 160 s.

Кость С. С. Творчество К. Запа львовского периода (1836–1845): условия становление и эволюция славянского сознания

Аннотация. В статье автор указывает на условия становления и эволюции славянского сознания К. Запа. Автор доказывает, что славянское сознание (славянская идея) не была для К. Запа застывшей и незыблемой, хотя он был ее убежденным сторонником. Именно в течение львовского периода произошла эволюция его славянского сознания: от несколько абстрактного понимания к осознанию необходимости развития славянских взаимоотношений как насущной проблемы, равноправия славянских народов и вредности как национального эгоизма, так и мессианства отдельных народов (речь идет, прежде всего, о российском и польском мессианстве).

Ключевые слова: К. Зап, славянское сознание, славянская идея, славянская взаимность, чешское национальное возрождение.

Kost S. Zap's creative work of the Lviv period (1836–1845): conditions of formation and evolution of Slavic consciousness

Summary. In the article the author points out to the conditions of formation and evolution of K. Zap's Slavic consciousness. The author proves that the Slavic consciousness (Slavic idea) was not frozen and infeasible to K. Zap, although he was a staunch supporter of it. Exactly during the Lviv period there occurred the evolution of his Slavic consciousness: from a somewhat abstract understanding to understanding the need of the development of Slavic relations as urgent issues, to realizing the equality of Slavic peoples and the harm of both national egoism and messianism of certain peoples (primarily the Russian and Polish messianism).

Key words: K. Zap, Slavic consciousness, Slavic idea, Slavic reciprocity, Czech national revival.